Ajánlás

A Nem hallod-e, mit mond az Úr? Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben, ott vagyok közöttük. És ahol ilyen nagyon sok embert köt hozzá a szeretet, hát ott ne lenne jelen az Úr? Hát nincs-e a kezemben a tőle kapott zálog, hát én csak a saját erőmben bízom? Az ő leírt szavait tartom a kezemben: ez az én támaszom, ez ad biztonságot, ez az én csendes kikötőm. Ha az egész föld megremeg is, én az én Uram levelét tartom a kezemben. Olvasom a tartalmát, ez nekem várfalam és biztonságom. Felolvassam nektek is? Így szól: Én veletek vagyok mindennap a világ végéig!

Aranyszájú Szent János
(Az imaórák liturgiája IV. 1212.o.)

Csendes percek

Nagyon kevesen tudják, sőt talán senki sem tudja egészen felfogni, hogy mekkora erő van a Szentírásban.

Nézzétek, kedves testvéreim, milyen csodálatosak és milyen drágák a Szentírás sorai, és mindig szent vágyat ébresztenek. A szentek kifogyhatatlan tápláléka és szent éhsége ez. E kimeríthetetlen bőség nem hagy maga után semmi kívánnivalót, de még inkább értékesebb gyakori határozottsága.

Méltán, mert egyrészt a Szentírásból szerzi meg az ember az üdvösség ismeretét, másrészt pedig maga a Szentírás mindazokat, akik hisznek, és hitük szerint cselekednek, el is vezeti az örök életre. A Szentírás a múltat változtatás nélkül írja le, a jelent meg jobban megmutatja, mint ahogy azt látni lehet, a jövőt pedig már mintegy megtörténtet mondja el. A Szentírás minden lapjáról az igazság szól, minden lapján az isteni erő tündöklik, és minden lapja a jövőt tárja fel az emberi nem előtt.

Szent Gellért
(A három ifjú himnuszáról szóló elmélkedésből.
Az imaórák liturgiája IV. 1266. o.)

Nem arra van küldetésünk, hogy magunkat hirdessük, a magánvéleményünket, hanem hogy Krisztus misztériumát terjesszük, akiben megjelenik a valódi humanizmus mértéke. Nem arra küldettünk, hogy sokat beszéljünk, hanem hogy egyetlen szót, az Isten szavát visszhangozzuk, aki testté lett az üdvösségünkre.

XVI. Benedek pápa
(A lateráni bazikikában 2005.V.13-án mondott beszédéből.
Új Ember IX.25., a »DEI VERBUM 2005« c. írásból.)

P. Michael Wilfeuer

Hűen az Úr testamentumához: „SOKAKÉRT” vagy „MINDENKIÉRT”?

Una Voce Korrespondenz, 2006 Jan./Febr
Fordította: Király József

Ennek a rövid vizsgálatnak a célja, hogy az isteni kinyilatkoztatás fényében tisztán tárgyilagos módon megvizsgáljuk, hogy az átváltoztatás szavait a kehely fölött hogyan mondjuk helyesen: *sokakért* vagy *mindenkiért* (A kérdéssel, hogy ez érinti-e a szentség érvényességét, itt nem foglalkozunk, ez megérne egy külön vizsgálatot.)

E szavak a teremtés lehető legszentebb és leghatalmasabb szavai: a legszentebbek, mert Isteni Megváltónk végrendelkezésének szavai, a leghatalmasabbak, mert a pap szájának leheletével egy halott matériából az élő Istenember testét és vérét hozza elő. Ez magára Istenre emlékeztet, aki szájának leheletével a halott anyagból élő embert teremt (Ter 2,7). A konszekráció szavai úgyszólván végrendelkező és teremtő szavak.

A Novus Ordo Missae (NOM) népnyelvű kiadásáig a *mindenkiért-sokakért* probléma ismeretlen volt. Azonban míg a Novus Ordo Missae latin nyelvű Editio typica-ban *pro multis* szerepel, addig a nyugati kultúrnyelvekben, még a püspökök által jóváhagyott hivatalos liturgikus szövegekben is *mindenkiért* áll: *for all, por todos, per tutti* (…), a franciában pedig *pour la multitude [a sokakért]*, ezzel szemben a lengyelben és az oroszban: *sokakért*. Figyelemreméltó a következő adat: Mgr. Börsch kazahsztáni általános helynök az oroszországi németek nemzeti nyelvű misekönyve számára legszigorúbban a *sokakért* használatát írta elő. Ezzel szemben, amikor a németnyelvű püspökök 1974-es salzburgi konferenciáján Degenhardt paderborni érsek azt indítványozta, hogy a *mindenkiért* helyett az eredeti *sokakért* szerepeljen, a többség azzal szavazta le, „nem lehet, hogy már megint változtassanak valamit”. A magyarországi nemzeti nyelvű kiadásban először a *sokakért* szerepelt, utána kizárólag azért jött ki egy új kiadás, hogy a *mindenkiért* kerüljön a szövegbe. (Ford. megj.: A magyar görög-katolikus liturgia a *sokakért* szót használja.)

A zsinat előtti német misekönyvekben és az Újszövetség német kiadásaiban a *sokakért* szerepelt. A kérdéses helyeken még a Németország, Ausztria és Svájc püspökeinek, a Német Evangélikus Egyházak Tanácsának és a Német Bibliatársulatnak megbízásából a Katolikus Bibliaintézetnél megjelent licenckiadásban is a *sokakért* szó áll. Az Oberammergau-i Passiójátéknál is a *sokakért* szót halljuk a megfelelő helyeken. Továbbá a *sokakért* szó szerepel a Luther-bibliában a Mt 26,28-nál és a Mk 14,24-nél, valamint a Matthaeus-Merian-bibliában, a nagyon pontos Elberfeldi fordításban és számos egyéb fordításban. A terület nagy szaktekintélye, Klaus Gamber mondja, hogy „a Mt 26,28-at semelyik régi fordítás sem fordítja *mindenkiért*-nek, valamint egyetlen keleti liturgiában sem használják a *mindenkiért* szót." Ezzel szemben az evangélikus Württembergi Bibliaintézet (Stuttgart) 1967-es, 1971-es és 1978-as kiadásában a *mindenkiért* szerepel.

Még a mai civil társadalmunkban is szörnyűség volna a következő jelenség: képzeljük el, hogy egy hivatalos ENSZ–dokumentum angol eredetijében a many (=sok) szerepelne, a német, spanyol és francia fordításban viszont a mindenki.

Vizsgálatunkat három szempont szerint folytatjuk:

A. Filológiai: Hogyan fejezte ki magát az Úr az Utolsó Vacsorán?

B. Szisztematikus-dogmatikus: Mi következik ezzel összefüggésben a hitbeli felfogásunkból?

C. A hagyományt figyelembe véve: Hogyan értelmezik ezt a helyet az egyház nagy teológusai és tanítói?

A. Filológiai vizsgálat

Ha a liturgia számára mértékadó szövegből indulunk ki, a Róma által kiadott latin szöveg: *pro multis*. „Tisztán filológiailag jelentheti ugyan a *multi* olykor a tömeget, például az 'unus ex multis' környezetben, de sohasem jelentheti a *multi* az 'összes'-et (Heinz-Lothar Barth).

Természetesen itt az inspirált eredeti görög szöveget kell figyelembe venni. Az eredmény egyértelmű, egyértelműbb nem is lehetne, mégpedig az összes változatnál: Mt 26,28: (perí pollón) és Mk

14,24: (hypér pollón), azaz *sokakért* névelő nélkül. Lukács csak az *értetek*-et említi (Luk 22,20). János nem számol be az Eucharisztia alapításáról, Pál pedig az 1 Kor 11,25-ben csak annyit mond tömören: „Ez a kehely az Új Szövetség a véremben." Más hely erre vonatkozóan nem található az Újszövetségben. Egyes magyarázók, pl. Joachim Jeremias (1900-1979) protestáns teológus, ezzel szemben úgy vélik: bár valóban "polloi" áll Márknál és Máténál, de itt hebraizmusról van szó (Gerhard Kittel). Álljon itt példaképp Werner Strenger (a Regensburgi Egyetem asszisztense) gondolatfűzése: „Szószerint fordítva nem *sok*-nak kell fordítani? Emellett az szól, hogy a görögben a *sok* a *kevés* ellenében értendő. A héber ezzel szemben a *'(ha)rabbim' – (a) sokak* szót arra is használja, hogy a már nem megszámlálható sokaságot, a tömeget, az összest kifejezze vele. (Lehetnek mindannyian, de ez nem szükségszerű.) Különösen világos ez a Qumráni iratoknál. '*Ha-rabbim' = 'a sokak'* ott a teljes jogú közösségi tagok összességét jelöli. Helyenként a farizeusok is *ha-rabbim*-nak nevezik a farizeusi közösség teljességét. Ezért a zsidó-görög írásokban a *(hoi) polloi-nak (= a sokak)* is lehet ilyen értelme".

Erre a következőt kell válaszolnunk:

1. Itt nem egy héber vagy arámi, hanem egy görög, ill. egy latin szöveg fordításáról van szó. „Az átváltoztatás újszövetségi beszámolói semmiképp sem tekintetők Izajás egyszerű fordításának (vagy téves fordításának), hanem egy önálló forrásnak" (Joseph Ratzinger bíboros, Isten közel van hozzánk).

2. A héberben csakúgy, mint a görögben, latinban, németben, külön szó van a *sok*-ra és a *mind*-re: *rabbim* = *sok* és *kol* = *mind*. Ezt külön nyomatékosítja, hogy a rabbim egyértelműen szemben áll a *me'at* = *kevés* szóval. Ugyancsak világosan megkülönbözteti az arámi a *sagî* = *sok* szót a *kul* = *mind* szótól.

3. A héber, a görög, a német (a latin nem) ezenkívül pontosan különbséget tesz a *sok* és *a sokak* között. (Ezzel szemben a latinban nincs névelő, sem határozott, sem határozatlan.) Ezért hibás az 1969 és 1971 között használt fordítás, *a sokakért*, valamint a francia *pour la multitude*; mert a görög eredetiben, mégpedig minden kéziratban, hiányzik a névelő.

4. Hogy a *ha-rabbim (= a sokak)* egy összességre vonatkozhat, és ezért *mind*-ként lehet fordítani, nem hebraizmus, nem héber sajátosság, hanem, mint a felhozott példák sejtetik, ugyanúgy lehetséges a görögben, latinban és németben. Ha pl. azt mondjuk, „A Földnek sok népe" vagy „egy katolikusnak sok erénye", kétségtelen, hogy a Föld összes népeire, ill. egy katolikus összes erényére (melyek igen számosak) gondolunk. Avagy ha névelő nélkül használjuk, mint pl.: „Rómának sok lakosa van", akkor bizonyára itt is az összes lakosra gondolunk. De Urunk nem a *ha-rabbim (a sokak)*, hanem csak a *rabbim* (= sok, névelő nélkül) szót mondta.

5. Általános utalás a logikára: A *sok* és a *mind* közelinek tűnik. Azt gondoljuk, ha pontatlanok vagyunk, hogy ha a sokhoz még néhány elemet hozzáadunk, akkor abból az összes lesz. Vagy fordítva: ha az összesből egy vagy kettő hiányzik, akkor az csak sok. Alaposan átgondolva azonban rájövünk: A *sok* és a *mind* két külön kategóriába tartoznak. A *sok* a mennyiség kategóriájába tartozik, az *összes*, a teljesség kategóriájába (egy halmaz lezártsága vagy le nem zártsága). A *sok* egy halmaz elemeinek nagy számát (kvantitását), míg a *mind* a halmaz teljességét, lezártságát jelenti. Az összesség egy igen nagy mennyiséggel (pl. az összes természetes szám vagy egy egyenes összes pontja, vagy egy sík összes pontja), de egy igen kicsivel (pl. a Mars összes holdja: kettő; a Föld összes holdja: egy; avagy határesetként a Merkur összes holdja: egy sem) is összekapcsolható.

Ezzel szemben a sok ellentéte a kevés, és ebbe a kategóriába tartozik: egy pár, néhány, számos, rengeteg, stb. A sok fokozható: sok, több, a legtöbb (latinul multi, plures, plurimi, görögül polloí, pleíones, hoi pleístoi).

Ezzel szemben a *mind* nem fokozható, és ellentéte a *nem mind*, nem összes, azaz csak egy rész. Tulajdonképpen itt két eset van: vagy *összes* vagy *nem összes*, univerzális avagy parciális, lezárt vagy nem lezárt. (A modern matematika megengedi a már említett határesetet: a rész, amely olyan kicsi, hogy már nem tartalmaz elemet, azaz üres halmaz.) Egyébként a héber *kol* szó a *kul* = összefog szóból származik. …

Az összes nyelv, amelyben a *sok - mind* vonatkozásában vizsgálódhattam, világosan megkülönbözteti a két fogalmat: így számos

indoeurópai nyelv (ezek között a germán, román, szláv nyelvek, görög, perzsa, hindu), továbbá nem-indoeurópai nyelvek, mint pl. a magyar [finnugor nyelvcsalád], a török (cok/hepszi) [tatár eredetű nyelvek], japán (takuszan/szobete), kínai (xüduo/szuoyou), afrikai nyelvek, mint a csikaranga (wasinsi/wosze) vagy zulu vagy shona – és emellett természetesen a héber és az arámi is, melyek a szemita nyelvek családjához tartoznak. Egy olyan nyelv, amely nem képes a *sok* és az *összes* között különbséget tenni, a gyermeki gügyögés körébe tartozna.

Joachim Jeremias protestáns teológust azonban hatalmas filológiai ismeretei és tanulmányai sajnos nem óvták meg egy súlyos **logikai** tévedéstől: Bár a görög *polloí* és a héber *rabbim* szavak alapos vizsgálatából helyesen vonta le a következtetést: Izaiás többször beszél *sok* népről, miközben az összefüggésből adódóan ténylegesen az *összes* népet érti alatta. De utána ebből azt a logikailag hamis következtetést vonta le, hogy a héberben a *sok* a *mind*-et is jelentheti. Holott az összesség ezeken a helyeken nem a *sok* szóból, hanem az összefüggésből adódik. …

Így tehát nem mondhatjuk: A *sok* – akár a héberben, görögben, latinban vagy egyéb nyelvben – *mind*-et is jelenthet. Sokkal inkább az adott összefüggésből derül ki, hogy a sokaság az összességként fogható-e fel, és ezáltal (azaz a felfogás és nem a sok szó által) egy összesség lesz-e kifejezve. Ha valakinek már csak három foga van, joggal mondjuk: kevés foga van. Ugyanakkor ebben az esetben ez alatt *minden* fogát értjük. Modernista-exegéta logikával arra következtethetnénk ebből, hogy a *kevés* az *minden*-t is jelenthet: ezt viszont mindenki láthatja, milyen abszurd.

Joachim Jeremias tévedésében az a botrányosan tragikus, hogy hibája két-három kivételtől eltekintve az egész katolikus exegézisre kiterjedt, és mintegy ördögi módon még magába az átváltoztatás szavaiba is belopódzott. Még jó papok sem látják ezt át. Az „Ecclesia de Eucharistia” kezdetű enciklikának a közzétett formájában az inkorrektségnek egyik műremekét találhatjuk. A 2. pontban *pro omnibus*, a 16. pontban pedig *pro multis* szerepel. Ugyanabban a dokumentumban! A hivatalos közzététel az AAS-ben (Acta Apostolicae Sedis) ezzel szemben korrekt, mind a két helyen a *pro multis* áll.

Emellett még a *sok* egy relatív fogalom is. Ha valakinek öt szál haja van, az kevés. Viszont öt hajszál a levesben, az már sok. Ezért nincs ellentmondás azon kijelentés, hogy Jézus a szövetség vérét sokakért ontotta ki a bűnök bocsánatára (lásd: Mt 26,28) és a másik kijelentés között, hogy „sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak" (Mt 22,14). Viszonylag kicsi a megmentettek száma az összes emberhez viszonyítva – mert minden meg nem mentett már eggyel több a kelleténél –; de számuk szerint nagy, ha nem az emberiség összességéhez, hanem az apostolok köréhez viszonyítjuk.

Ha azt gondoljuk, hogy itt hebraizmusról van szó, és a két evangélista a valóságban *mindenki*-t akart mondani, nyugodtan feltételezhetünk róluk – és a primer szerzőről, a Szentlélekről – annyi intelligenciát, hogy ezt átlátják, és a *peri panton* = *mindenkiért* kifejezést használják. De nem ezt tették. Ennek oka volt, mégpedig az, hogy ezzel valami egészen bizonyosat akartak mondani. Hogy mit, azzal fogunk a következő fejezetben, a szisztematikus részben foglalkozni. Tisztán filológiai szempontból mindenesetre egyértelmű, hogy Jézus a *sokakért* szót használta. De eközben a *mindenkiért*-re gondolt, halljuk gyakran az ellenvetést. Ez vezet minket szükségszerűen vizsgálatunk B pontjához: mely azt tárgyalja: Valóban a *sokakért* szót használta, és a *mindenkiért*-re gondolt?

B. Az érvelés szisztematikus része

Igen, pontosan így van: Krisztus mindenkiért meghalt – hála Istennek! Ő, amint Keresztelő Szent János is tanúsítja, „az Isten báránya, aki elveszi a világ bűneit" (Jn 1,29). Még világosabban ír János evangélista első levelében: „Ő engesztelő áldozat bűneinkért, de nemcsak a mieinkért, hanem az egész világ bűneiért is" (1 Jn 2,2); továbbá evangéliumában: „A kenyér, amelyet én adok, az én testem a világ életéért." (Jn 6,51)

Néhány további, hasonló értelmű hely:

Ter 12,3: „Általad nyer áldást a föld **minden** nemzetsége!"

Mt 28,19: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá **mind** a népeket!"

Jn 4,42: „Mert magunk is hallottuk, és most már tudjuk, hogy valóban ő a **világ** üdvözítője."

Jn 12,32: „Én meg, ha majd fölmagasztaltatom a földről, **mindenkit** magamhoz vonzok."

Róm 1,5: „Általa nyertük a kegyelmet és az apostoli küldetést, hogy neve dicsőségére munkálkodjunk a hitért **minden** nép között."

Róm 5,18: „Amint tehát egynek vétke minden emberre kárhozatot hozott, ugyanúgy egynek üdvösséget szerző tette **minden** emberre kiárasztotta az életet adó megigazulást."

Róm. 11,32: „Isten ugyanis minden embert az engedetlenségben fogott össze, hogy **mindenkin** könyörüljön."

1 Kor 15,22: „Amint ugyanis Ádámban mindenki meghal, úgy Krisztusban **mindenki** életre is kel."

2 Kor 5,15: „És ő azért halt meg **mindenkiért**, hogy akik élnek, ne maguknak éljenek, hanem annak, aki értük meghalt és feltámadt."

1 Tim 2,4: „[Isten] azt akarja, hogy **minden** ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére."

1 Tim 2,5f: „Hiszen egy az Isten, egy a közvetítő is Isten és ember között: az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát **mindenkiért** és tanúságtételül a meghatározott időben."

1 Tim 4,10: „Hiszen azért fáradunk és küzdünk, mert bízunk az élő Istenben, aki **minden** embernek üdvözítője, kivált a hívőnek."

Zsid 2,9: „[Jézus] Isten irgalmából **mindnyájunkért** megízlelte a halált."

Nem bizonyítják ezen idézetek a napnál világosabban a *mindenkiért*-et?

Az isteni szeretet és igazságosság káromlása is volna, ha azt feltételeznénk, a Megváltó akár egy embert is kizárt volna megváltó szenvedéséből. Mert akkor ennek az embernek semmi esélye sem volna, hogy üdvözüljön.

Azonban!!! Számtalan más helyen a *sokak* szó szerepel:

Iz 53,11f: „Majd ha véget ér lelkének gyötrelme, látni fogja a világosságot, és megelégedés tölti el. Szenvedésével sokakat megigazultakká tesz szolgám, mivel gonoszságaikat magára vállalta. Ezért

osztályrészül **sokakat** adok neki…" (figyelem: A Septuaginta a »sok« szót minden esetben névelő nélkül írja! A vokalizált ősszövegben sehol sincs névelő. Mégis, pl. a Henne-fordítás kiteszi a névelőt.)

Mt 20,28: „Az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak, és odaadja az életét, váltságul **sokakért**."

Mt 8,11: „**Sokan** jönnek majd napkeletről és napnyugatról, és letelepednek ... a mennyek országában."

Jn 10,11: „Én vagyok a jó pásztor. A jó pásztor életét adja [**az ő**] juhaiért."

Jn 17,9: „Értük könyörgök. **Nem a világért** könyörgök, hanem azokért, akiket nekem adtál."

2 Tessz 3,2: „És hogy megszabaduljunk az ártó és gonosz emberektől. A hit ugyanis nem **mindenkié**."

Zsid 2,10: „Illett ugyanis, hogy azt, akiért és aki által minden lett, mivel **számos** fiát elvezette az üdvösségre, az üdvösség szerzőjeként a szenvedésben tökéletesítse."

Zsid 9,28: „Úgy Krisztus is egyszer áldozta fel magát, hogy **sokak** bűnét elvegye" (pollón, névelő nélkül minden változatban).

Hogyan? Az egész világért adja tehát életét az Üdvözítő – vagy csak a bárányokért, de nem a farkasokért? Csak sokakért, vagy mégis mindenkiért?

„Krisztus mindenkiért meghal" – „Krisztus sokakért hal meg." Mindkét kijelentés igaz, de más értelemben.

Krisztus *mindenkiért* hal meg abban az értelemben, hogy végtelen kiengesztelése által minden ember számára meg akarja nyitni a mennyet. Minden ember üdvösségét akarja. „Isten, aki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön..." (1 Tim 2,4): **Ez a korlátlan üdvösségi ajánlat.**

Krisztus *mindenkiért* hal meg abban az értelemben is, hogy kiengesztelése az egész emberiségért történik, azaz az egész emberiség bűneiért fizet váltságdíjat, hogy az isteni igazságosságnak eleget tegyen (**korlátlan kiengesztelés**). Ezt túláradó irgalmából teszi az

emberek helyett, függetlenül attól, hogy az egyes ember akarja-e vagy sem. Egy kicsit banális, de világos példa: Jancsi elveri Pistit, és közben elszaggatja Pisti ingét és nadrágját. Jancsi apukája kifizeti a keletkezett kárt, függetlenül attól, hogy Jancsi akarja-e vagy sem. Az apa Jancsi helyett teljesít elégtételt.

Végezetül Krisztus *mindenkiért* hal meg olyan értelemben is, hogy engesztelő halála minden ember megmentéséhez elegendő lenne. Tehát nem úgy áll a dolog, hogy az utolsónak már nem jut az elégtételből, vagy egy embernek olyan nagy lehetne a bűne (adóssága), hogy Krisztus engesztelése arra nem volna elegendő (**korlátlan üdvösségi elegendőség**). Gondoljunk a janzenizmus ide vonatkozó tévedésének egyházi elítélésére! (DS 2005)

De Krisztus nem hal meg mindenkiért, hanem csak *sokakért* abban az értelemben, hogy ténylegesen nem mindenkinek a bűnei nyernek bocsánatot. Effektív nem mindenki nyeri el az üdvösséget. Krisztus legnagyobb fájdalmára vannak emberek, akiknek lelkében nem lesz hatékony áldozati halála (**korlátozott üdvösségi hatékonyság**). „Tágas a kapu és széles az út, amely a romlásba visz – sokan bemennek rajta” (Mt 7,13). (Vajon volna olyan modern egzegéta, aki e szentírási helyen a *sokat mindenkinek* merné fordítani?)

Mi az oka annak, hogy Krisztus áldozati halála nem lesz hatásos mindenkiben? Istenen nem múlik. Ő a maga részéről mindent megtett. Az egyes emberen múlik, szabad akaratából fakadó döntésén. „Aki nem hisz, elkárhozik” (Mk 16,16). Az üdvösség kínálata, a kiengesztelés, az üdvösség feltételeinek elegendő megléte korlátlan irgalmasságban: ez Krisztus megváltó műve – függetlenül attól, hogy egy bizonyos Kovács úr törődik-e ezzel vagy sem. De Isten nem kényszeríti senkire az üdvösséget. Hogy Kovács úr elfogadja-e az üdvösséget, hogy lelkében az üdvösség valósággá válik-e, az ő hozzájárulásától függ, az ő akaratának függvénye. Ezt a döntést Krisztus nem tudja meghozni helyette. Úgy, mint a fenti példában: az apa kifizeti a Jancsi okozta kárt, de hogy Jancsi tényleg kibéküljön Pistivel, ezt nem tudja helyette megtenni.

A kérdés tehát így hangzik: Az Üdvözítő az átváltoztatáskor az *üdvösségi ajánlatról* (illetve kiengesztelésről és az üdvösség elégsé-

ges feltételeinek meglétéről) vagy az *üdvösség hatékonyságáról* beszél? Mindkét igazság rendkívül fontos. Egyik sem hanyagolható vagy nyomható el a másik rovására. Az örömhír nem a mennyről susogó édeskés slágerek nyelvén szól hozzánk (az általános megváltó akarat kizárólagos hangsúlyozása), de nem is sötét, zord, rettegést keltő janzenista (a megmentettek korlátozott számát hangsúlyozó) hangon. Urunk azt várja tőlünk, hogy mindkét igazság polaritását elviseljük. Ő az égről és a pokolról is beszélt. És íme, mivel ismeri makacsságunkat – sőt nálunk jobban tudja, mi válik hasznunkra – gyakrabban a pokolról! Nem akarjuk a modern magyarázók dicséretes szándékát elvitatni, hogy megmutassák a mai, oly gyakran kétségbeesett embereknek Isten végtelenül jóságos atyai karjait. De a kétségbeesést nem lehet vakmerőséggel kúrálni. Mit mond tehát a Megváltó ezen a helyen?

Ő, aki maga az igazság (Jn 14,6), világosan a *sokakért* szót mondja, ahogy ezt az A) részben láttuk. Egyedül a filológiai megállapításból világosan kitűnik, hogy Krisztus itt az üdvösségi hatékonyságról beszél. Mert ebbe nem foglal bele *mindenki*-t. Nem foglalja bele azt, akinek „jobb lett volna, ha meg sem született volna" (Mt 26,24). Nem foglalja bele az „ország fiait, akiket kivetnek a külső sötétségre" (Mt 8,12). Nem foglalja be azokat, akikről Szent Pál mondja (Róm 10,16): „De nem mindnyájan engedelmeskednek az evangéliumnak." Egy szóval: Isteni pillantásába itt mindazokat nem foglalja bele, akik saját szabad akaratukból tudatosan és véglegesen a világ és az ördög ajánlatát fogadták el az Ő üdvösségi ajánlatával szemben. Őrajtuk nem lesz hatásos az Ő drága vére. Róluk mondja Angelus Silesius tömören: „És ha Krisztus ezerszer is született volna meg Betlehemben, de tebenned nem – ezerszer is elvesznél."

De, figyeljünk csak a mindent eldöntő kérdésnél egyszer nem a *sokakért* szóra, hanem egy másikra, a konszekráció szavainak a reformerek által érintetlenül hagyott másik fogalmára, a szövetség fogalmára: „Ez az Én Vérem kelyhe, az új és örök szövetségé." Létrejöhet egy szövetség – egy baráti, egy házassági, egy államok közötti szövetség –, ha csak az egyik fél akarja? Ismét csak egy egyszerű példa: akárhogyan is udvarol a szerelmes, lehozhatja a virágot a

legmeredekebb szikláról, ha szíve választottja nem akarja, nem jön létre a házassági szövetség.

Egy szövetséghez két akarat összetalálkozása szükségeltetik: az Új és Örök Szövetségnél Isten akaratának (az üdvösség felkínálása) és az egyes ember akaratának (üdvösség elfogadása, hathatóssága). A szent Eucharisztia alapítója itt nem egy felkínált, hanem egy már létrejött, valóságos szövetségről beszél. Ez világosan kitűnik Lukács és Pál szavaiból: Lk 22,20: „Ez a kehely az új szövetség az én véremben, amelyet értetek kiontanak...”; 1 Kor 11,25: „Ez a kehely az új szövetség az én véremben.” Ezenkívül Lukácsnál egyértelműen arról van szó, hogy a vér „értetek ontatik ki”. Azaz nem mindenkiért, hanem csak egy korlátozott halmazért, azokért, akikben ez hatásos lesz. Így az Úr nem az üdvösségi ajánlatról, hanem az üdvösségi hatékonyságról beszél. (Az új mise kenyér fölött mondott konszekrációs szavai is ezt jelentik: „Ez az én testem, mely értetek adatik.”) A mellékmondat (Lukács sajátja) hiányzik a régi Missale-ből, viszont belekerült a Novus Ordo Missae-be. Ez a korlátozott üdvösségi hatást (hatékonyságot) jelzi, és nem az egyetemes üdvösségi ajánlatot.

Van értelme Krisztus testének konszekrációjánál a hatásról, a vér konszekrációjánál viszont az ajánlatról beszélni? Ezt erősíti meg az Ószövetség, amely nem más, mint az Újszövetség előképe: „Erre Mózes vette a vért, meghintette vele a népet és így szólt: Ez annak a szövetségnek a vére, amelyet az Úr ezen feltételek mellett kötött veletek” (Kiv 24,8; Zsid 9,20). A szövetséget nem mindenkivel, hanem csak a törvényt megtartókkal köti meg az Úr (Kiv 24,7). Világosan kommentálja ezt Szent Izidor (ca. 560-633): „De az a vér, amelylyel Mózes a népet, a szövetség sátrát és az abban találhatókat meghinti, és megtisztítja szavaival: ‘Ez a vér a szövetség vére’, csodálatos módon hirdeti az Úr Jézus vérét, amelyben minden hívő szíve egyesül, amely megmutatja az egyház hitét, amely által az egyház egész népe, azaz a sátor egész teste (‘corpus omne tabernaculi’) megszentelődik, mert az Úr azt mondja: ‘mert ez az én vérem, az Új szövetségé, amelyet sokakért kiontanak’ (Mt 26,28), hogy a valóságban is beteljesedjen, amit Mózes által előképben láttunk.” Napnál

világosabb, hogy itt nem az üdvösségi ajánlat univerzalitásáról van szó.

A hittétel önmagában rendezett szépsége még egy további okot is nyújt arra, hogy itt az üdvösségi hatásról van szó. Az eucharisztikus áldozatnál éppen a megváltás gyümölcseinek a hívekhez való eljutásáról van szó, azaz az üdvösség hatékonyságáról. A szentség által – az ember közreműködését feltételezve – válik hatékonnyá benne a kegyelem. „Aki eszi az én testemet, és issza az én véremet, annak örök élete van" (Jn 6, 54). Nem így szól: aki eszi az én testemet, és issza az én véremet, annak felkínálom az örök életet, hanem: annak örök élete **van**. A Zsidókhoz írt levélben Szent Pál határozottan ezt mondja: „Gondolhatjátok, mennyivel súlyosabb büntetést érdemel az, aki lábbal tiporja az Isten Fiát, semmibe veszi a szövetség vérét, amely megszentelte, és kigúnyolja a kegyelem Lelkét" (Zsid 10,29). Továbbá hasonlóképpen: „Mennyivel inkább megtisztítja lelkiismeretünket a holt cselekedetektől Krisztus vére, aki az örök Lélek által saját magát adta tiszta áldozatul az Istennek, hogy az élő Istennek szolgáljunk" (Zsid 9,14). Nagyon szépen fejezi ki ezt a Pünkösd utáni 9. vasárnap prefáció előtti könyörgése (csendes imádság): „Engedd nekünk, kérünk, Urunk, hogy e misztériumban méltóan vegyünk részt, mert valahányszor ezen áldozatról való megemlékezést ünnepeljük, megváltásunk műve megvalósul."

Itt tehát a szent események legszentebbjéről van szó. A Szentírásnak, kezdve a teremtés első napjától (Genezis 1) egészen az égi Jeruzsálemig (Jelenések könyve 22), azaz az egész üdvösségtörténetnek tulajdonképpen csak egy témája van; nevezetesen, hogy az ember kapcsolatba lép Istennel. Ez a kapcsolat nem két, a piros lámpánál várakozó gyalogos kapcsolata, és akik, ha zöldre vált a lámpa, megint a maguk útján mennek tovább, hanem egy szövetség, egy kölcsönös egymáshoz kötés, mely bensőségesebb minden emberi barátságnál, mélyebb a legboldogabb házasságnál. („Mert ő a mi Istenünk, mi pedig legelőjének népe" Zsolt 94,10 [95,7].) A legbensőségesebb szövetség, ami egyáltalán lehetséges: „Aki eszi az én testemet és issza az én véremet, az bennem marad, én meg őbenne" (Jn 6,56).

Az Ószövetség összes szövetségkötései – Isten és Ádám, Isten és Noé, Isten és Ábrahám, Isten és Mózes, Isten és Dávid között – egyetlen célra, az új és örök szövetségre irányulnak, az Istenember és az Őt szerető lélek szövetségére. Konszekráció és szentáldozás összetartoznak, és az Isten és a lélek szeretet-történetének csúcspontját jelentik.

Isten, az Úr nem tehet többet, mint hogy mindenkit meghívjon, csalogasson, mindenkinek felkínálja az üdvösséget, 99 bárányt otthagyjon, hogy az elveszettet megkeresse, a „teremtés házát" felborítsa, hogy az elveszett drachmát megtalálja, hogy utolsó csepp vérét kiontsa, hogy még az utolsót is megmentse. Csak az örökkévalóságban fogjuk látni, mi mindent tett minden egyes emberért. De a vérszövetséget csak az igenlővel, az akaróval, a szeretővel tudja megkötni. A többieket nem Ő zárja ki, hanem azok zárják ki magukat. A szeretőket maga körül szeretné tudni miseáldozatánál, velük jön létre a menyegző, amely itt a földön egy vérmenyegző. Ő a „vérvőlegény" (Kiv 4,25k), és jegyese, a lélek, az ő vérében tisztul meg (Jel 7,14). És csak így jöhet létre a „teogámia" (= eljegyzés Istennel, végső soron az Énekek Éneke témája). Mikor történik meg az új és örök szövetség megkötése, ha nem abban a pillanatban, amikor felhangzik: „Ez a kehely az új szövetség az én véremben." Ez az az „óra", amelyről az Úr a János-evangéliumban beszél, és amelyről Jn 13,1-nél ez áll: „Jézus tudta, hogy elérkezett az óra, amikor a világból vissza kell térnie az Atyához, mivel szerette övéit, akik a világban maradtak, mindvégig szerette." A konszekráció és a szentáldozás ennek az órának a megjelenítése. Ez az az óra, ami után „vágyva vágyott" (Lk 22,15). Halála a szövetségkötés, a „vértestvérség" Isten és a hívő és szerető lélek között.

Itt teljesedik be az Ábrahámnak adott ígéret: „Utódaidat megsokasítom, mint az ég csillagait és mint a tengerpart fövényét, utódaid elfoglalják majd az ellenség kapuját" (Ter 22,17). A tengerpart homokja alatt a testi utódokat, a zsidókat lehet érteni, míg az ég csillagai alatt a keresztényeket. De az utóbbiak is a valós utódok, mert ők Krisztus vérét és így Ábrahám vérét veszik magukhoz. Bennük is „minden hívő ősatyjának" vére folyik. A szövetség Ábrahámmal és összes utódaival köttetett.

Világosítsuk meg ezt egy másik szentség példáján: aki a keresztséget fogadja (akaratának közreműködésével, azaz akarja, hogy megkereszteljék), az megszabadul az eredeti bűntől. Nem pedig: az illetőnek fölkínálják a szabadulást az eredeti bűntől. És ugyanígy van ez az összes többi szentségnél.

Az üdvösség fölkínálása és a szentség úgy különböznek egymástól, mint a békeajánlat és a tényleges béke. Mivel itt egy szentségről, mégpedig a tényleges béke szentségéről, a legbensőségesebb, az Isten és a lélek közt ténylegesen létrejött szeretetkapcsolatról van szó, az Üdvözítő sajnos csak *sokakról* beszélhet. Ebből adódóan úgy filológiailag, mint szisztematikusan csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a helyes szöveg a *sokakért*.

C. Indoklás a tradícióban

Miután érvelésünk filológiai és szisztematikus részében már egyértelmű választ kaptunk kérdésünkre, szerencsénkre még azt is megállapíthatjuk, hogy nem mi vagyunk az elsők, akik ezzel a kérdéssel foglalkozunk. Nagytekintélyű és -hírű személyek, akik úgy tudásban mint életszentségben kiemelkedőek, ugyanerre az eredményre jutottak. A filozófia docense, Dr. Franz Bader (Eichstätt) görög és latin forrásokat tanulmányozott át, és több mint 30 szerzőt „kérdezett ki”. Néhány fontosat kiválasztottunk.

1. A régi liturgiák

Ötven (többségében keleti) liturgia konszekráció-szövegének átvizsgálása a következőket eredményezte:

a) A régi liturgiák elenyészően csekély része elhagyja a *sokakért* szót, ami minden további nélkül elképzelhető, mert ez a szövetségvér fogalomba – még ha rejtett módon is – bele van foglalva: A *sokakért* ezzel csak nyelvileg, de nem lényegileg hiányzik. A *sokakért* elmaradása itt a konszekrációs szavak páli-lukácsi hagyományának felel meg.

b) A régi liturgiák egy része a *sokakért* szót már a kenyér átváltoztatásánál, vagy a kenyér és a bor átváltoztatásával együtt, vagy csak a kehely fölött használja.

c) A régi liturgiák egyike sem használja az egyetemes értelmű *mindenkiért* (pro omnibus) szót, illetve nem fordítja a peri pollôn kifejezést *mindenkiért*-nek.

A számos keleti liturgia néhány ősformára és őstípusra vezethető vissza, amelyek az apostoli időkben gyökereznek, és a korai egyház régi patriarchátusaiban találtak otthonra.

2. Egyházatyák, egyháztanítók és más szentek

Ezek után többek között a következő egyházatyák és szentek tanúbizonyságát hozhatjuk fel: Szent Ciprián, Aranyszájú Szent János, Szent Jeromos, Szent Ambrus, Szent Fulgentius, Oikumenios, Szent Béda Venerabilis, Boldog Hrabanus Maurus, Szent Paschasius Radbertus, Szent Prudentius, Szent Remigius.

3. Catechismus Romanus, II. rész, 4./26.

„Azon szavak pedig, melyek hozzáadatnak: »értetek és sokakért...« Máté és Lukács evangéliumából külön-külön vétettek, melyeket az Isten Lelke által vezérelt Anyaszentegyház összekapcsolt. Ezek a kínszenvedés gyümölcsének és hasznának kifejezésére szolgálnak. Mert ha a kínszenvedés hatását tekintjük, be kell látnunk, hogy az Üdvözítő mindenek üdvéért ontotta vérét. Ha pedig a hasznot vizsgáljuk, melyet belőle az emberek nyernek, könnyen megértjük, hogy e haszon nem mindenkire, hanem csak sokakra vonatkozik. Midőn tehát azt mondotta: »értetek«, azon vagy a jelenlévőket értette vagy a zsidó nép köréből kiválasztottakat. Ilyenek voltak Júdás kivételével a tanítványok, akikkel beszélt. Midőn pedig hozzátette: »sokakért«, a többieket, a zsidók és a pogányok közül kiválasztottakat akarta érteni. Helyesen történt tehát, hogy nem így mondatott: »mindenkiért«, minthogy e helyen csak gyümölcséről volt szó a kínszenvedésnek, mely az üdvösség gyümölcsét csak a kiválasztottaknak hozta. Erre vonatkoznak az apostol ama szavai: »Krisztus egyszer áldoztatott föl, hogy sokak bűnét elvegye«, és amit az Úr Szent Jánosnál mond: »Én értük könyörgök, nem a világért könyörgök, hanem azokért, akiket nekem adtál, mert ők a tieid.« Az átváltoztatás ezen szavaiban sok más titok is rejlik, melyeket a lelkipásztorok az isteni dolgok fölötti szüntelen elmélkedés és szorgalom által Isten segítségével önmaguktól is könnyen kitalálhatnak.”

4. További tanúságtételek a tradícióból

Még a következő tanúkat lehet a tradícióból felsorolni: többek között Szent Ágoston, Damiani Szent Péter, Karthausi Szent Brunó, Boldog Odo, Rupert von Deutz, Petrus Lombardus, III. Ince pápa, Nagy Szent Albert, Szent Bonaventura, Aquinói Szent Tamás.

A legújabb időkből a Hittani Kongregáció akkori prefektusának, Šeper bíborosnak P. Gallus Tiborhoz (SJ) 1980 húsvétján írt levelét kell megemlíteni, amelyben a bíboros szó szerint ezt írja: „Én is meg vagyok róla győződve, hogy a *mindenkiért*-re fordítás szintén hiba volt..."

Őeminenciája Joseph Ratzinger a mély gondolatokban gazdag, „Isten közel van hozzánk" című könyvében körülbelül ugyanezt írja: „Nyitva hagyom a kérdést, hogy volt-e értelme itt a »mindenkiért« fordítást választani, és ezáltal fordítást és értelmezést összevegyíteni." Ezzel azonban azt is beismeri, hogy a *mindenkiért* nem fordítás, hanem értelmezés. De mivel itt a szónak pontos fordítása van, nincs helye az értelmezésnek, főképpen azért, mert ez a jelentésnek és a hagyománynak is ellentmond.

A hagyomány legnagyobb tekintélyének a tridenti zsinatot kell tekinteni, amely ünnepélyesen kinyilatkoztatta: „Mivel ami szent, szentül kell kezelni, és ez az áldozat mindenek között a legszentebb, a katolikus Egyház – hogy ez méltón és tiszteletteljesen kerüljön bemutatásra – sok évszázaddal ezelőtt bevezette a szent kánont, amely így mentes minden tévedéstől (Kan. 6), hogy semmi ne legyen benne, ami nem a legnagyobb mértékben bizonyos szentség és jámborság illatát árasztja magából, és ami azoknak lelkét, akik azt bemutatják, ne Istenhez emelné. Az ugyanis magának az Úrnak szavaiból, az apostolok hagyományából és szent pápák ájtatos műveiből tevődik össze" (DH 1745).

Évszázadokon keresztül, 1962-ig ott állt a hivatalos római misekönyvek első oldalain a „Hiányosságok, melyek a celebrációnál előfordulhatnak" cím alatt a konszekráció teljes szövege, a kehely fölött mondott szavakkal együtt: „...mely értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára." A konszekráció szavai az összes zsinat-előtti misekönyvben nagyon nagy és nagyon vastag betűkkel vannak nyomtatva, élesen elválasztva a többi miseszövegtől. Ezután azt ol-

vashatjuk: „Ha valaki a test és vér konszekrációs szavait megrövidítené vagy megváltoztatná, és a változás más értelmet adna a szavaknak, a szentség nem jönne létre. Ha azonban olyasmit fűzne hozzá vagy venne el belőle, ami a jelentést nem változtatja meg, ugyan bemutatná az áldozatot, de súlyosan vétkezne (gravissime peccaret).”

Milyen elővigyázatos, pontos és szigorú volt az Anyaszentegyház a szentségi ténykedéseinél, és milyen elővigyázatlanok, pontatlanok és hanyagok a mai teológusok! Ahogy bevezetőnkben mondtuk, jelen munkánkban nem foglalkoztunk az érvényesség kérdésével. (A szerző számos beszélgetést folytatott szakértőkkel az érvényesség kérdéséről, de nem jutott egyértelmű eredményre. Van ugyanis olyan nézet is, mely szerint a kehely-konszekráció a főmondattal („Ez az én vérem kelyhe”) befejeződik. De micsoda botrány az, hogy szent vallásunk középpontjában egy egyértelmű kijelentés helyett egy, a filológiai, dogmatikai és hagyománybeli bizonyosságnak ellentmondó interpretációt találunk, és hogy az Úrnak, aki maga az igazság, hamis idézetet adnak a szájába!

Befejezés

Az a törekvés, hogy az embereknek az üdvösség lehetőségének univerzalitását, a Megváltó keresztáldozatát és az üdvözítéshez elégséges voltát (sufficientia) hirdessük, kétségtelenül nagyon lényeges. De nem ugyanolyan lényeges éppen a mai, a mindenki üdvözülésének tanaitól elkábult, üdvösségi optimizmusban napozó emberekbe a *korlátozott* üdv-siker igazságát is belevésni? Az elmondottakból kitűnik, hogy ennek ezen a helyen kell megtörténnie. Itt hajtják végre Krisztus testamentumát az áldozati Bárány vérében, a legszentebb cselekményt, ami csak létezik a földön. Ahol a vőlegény a *sokakért* szót mondja, ott igazi menyasszonya, az Egyház, nem mondhat *mindenkiért*-et. Sem embernek, sem angyalnak nincs joga Krisztus végrendeletét meghamisítani.

OLVASÓINK KÉRDEZIK

A kérdésre Tarjányi Béla professzor válaszol.

☞ **Kérdés:** Hogyan engedhette meg az Atyaisten, hogy a Fia, akit végtelenül szeretett, kegyetlen kínok között haljon meg a kereszten?

Válasz: A hidegháború idején a Kurszk szovjet atom-tengeralattjáró valahol az Északi-tenger mélyén járt titkos küldetésben, amikor egyszercsak tragédia történt. Kiderült, hogy a hajó energiaellátását szolgáló atomreaktor belsejében elrepedt a egyik cső, és a reaktor hűtéséhez elengedhetetlenül szükséges víz feltartóztathatatlanul ömlött ki reaktortérben. Mindenki tudta, hogy ha a reaktor körül keringetett víz elfolyik, a reaktor túlmelegszik, bekövetkezik az atomrobbanás, és nem csak a tengeralattjáró és a legénység pusztul el egy szempillantás alatt, hanem világméretű katasztrófát is okoz a robbanás. Csak egy módja volt a tragédia megelőzésének, az, ha néhányan bemennek a reaktorba, és megjavítják az eltört csővezetéket.

A kapitány is, a legénység is tudta, hogy aki bemegy, az életével fog fizetni, mert a halálos sugárzás végzetes kárt okoz az emberi szervezetben. De nem volt mit tenni: a kapitány önkénteseket kért, és hat matróz vállalkozott is a feladatra, pedig tudták, mi fog történni velük. Bementek, megjavították a vezetéket, és ezzel megmentették a hajót, a legénységet, és megelőzték a katasztrófát. Miután kijöttek, néhány órai kegyetlen szenvedés és kínlódás után mind meghaltak.

Vajon ha ezeknek a matrózoknak módjukban állt volna megkérdezni az édesanyjukat, hogy mit tegyenek, vállalják-e ezt az áldozatot, ugyan mit válaszolt volna az édesanyjuk? Talán lett volna közöttük, aki azt mondja a fiának: Menj, mentsd meg a társaidat, a világot!

A mi égi Atyánk ezt mondta Fiának: Menj, mentsd meg ezt a bűnös világot!

Jézus azt mondta: "Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint aki életét adja barátaiért." De – emberileg szólva – hozzátehetjük: Annak még nagyobb volt a szeretete, aki egyetlen Fiát képes volt odaadni értünk. Aki képes volt ezt kérni, ezt várni, ezt elfogadni szeretett Fiától. Értünk.

Ebből láthatjuk, hogy mennyire szeret minket.

É l ő I g e
BIBLIAISKOLA
Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat

Vágvölgyi Éva

Isten uralmának életrendje
A tízparancsolat tanulmányozásának második része (Kiv 20,1-17)

A.) Alapgondolat

A tízparancsolat tanulmányozása során az előző részben annak keletkezésével foglalkoztunk, és visszahelyeztük azt az eredeti szövegkörnyezetébe. Ezt most még egy lépéssel megtoldjuk. Vajon Izrael sajátos, a Sínainál tapasztalt vallási élményéhez kapcsolódik? Ez Jahve közvetlen, pontosan szószerinti kinyilatkoztatása, ahogy ma ránk maradt? A szöveggel való behatóbb foglalkozásunk nyomán inkább egy későbbi keletkezési időt feltételezhetünk (kb. a 7. sz vagy a fogság ideje) és egy történeti fejlődés nyomán kialakult kompozíciót kell értenünk.

A mostani szöveggyűjtemény Kiv 20,1-17 nem megy vissza a mózesi csoport pusztai vándorlására, mert nem tükrözi a félnomád népek pusztai életmódját, hanem egy földművelő és kézműves kultúra miliőjét (tekintsünk csak a rabszolganők és rabszolgák motívumára, a jószágokra, a városkapun belüli idegenekre, a szarvasmarhákra és szamarakra). A szombat alapítása is a hét napos teremtés beosztásával egy későbbi keletkezési időre utal; a papi teremtéstörténet is, amely csak a fogságban jött létre, be lett ide illesztve. A tízparancsolat szövegkörnyezete a Kivonulás könyvében azt sejteti, hogy az isteni megjelenés történetébe utólagosan illesztették bele a tízparancsolatot és eredetileg nem tartozott a sínai elbeszélésbe.

Egy másik megfigyelés is hasonló következtetésre indít: az ÓSz további részeiben a tízparancsolatról való hallgatás. A bibliai hagyományban az ÓSz más szövegeiben nincs további vonatkozás a tízparancsolatra, csak a tízparancsolat alapelemeire találunk utalást (lásd Kiv 34,12-27 mint Óz 4,2 és Jer 7,9). Ez a hallgatás a tízparancsolatról még inkább megvilágítja, hogy a tízparancsolat az ősi, kezdeti időkben nem létezett.

A szövegben mutatkozó egyenetlenségek és kifejezésbeli különbségek is azt mutatják, hogy különböző elemekből tevődik össze: Először Jahve első személyben beszél, aztán harmadik személyben folytatja; a szöveg tiltások és parancsok keveréke; az egyes elemek feltűnő különbséget mutatnak a terjedelemben.

Mi az, amit a Kiv 20,1-17 mondani akar, mi a súlypontja a szövegnek? Hogy Jahve kiszabadította népét az egyiptomi fogságból és azért adott neki törvényt, hogy ezt a szabadságot meg tudja őrizni. A törvény út a szabadságban az életre. A törvény olyan, mint a kertnek a kerítés, nem korlát, hanem védelem.

A mai keresztény mondhatja azt, hogy mi közöm nekem ezekhez a régi dolgokhoz, hiszen Jézus is megmondta, új bor új tömlőbe való (vö. Mt 9,17). A törvény út, így beszél róla számtalan helyen az ÓSz. Amikor Jézus azt mondja, hogy én vagyok az út, az azt jelenti, hogy ő maga a törvény, és aki a törvény lényegét nem érti, az az új törvényt, Jézust sem fogja érteni. Tehát igenis nagyon fontos számunkra a törvény lényegének tisztázása. Természetesen más szemmel nézzük, Jézus nyomán nem a betűt, hanem a betű lelkét: „Ő tett minket alkalmassá arra, hogy az Újszövetség szolgái legyünk, nem a betűé, hanem a Léleké: mert a betű öl, a Lélek pedig éltet” (2 Kor 3,6). Jézus nem a szőrszálhasogató törvénytudók szemével tekintett a törvényre, akik már csak a kerítéseket látták, hanem újra az útra irányította az emberek figyelmét, az útra, amely a szabadságra, az életre visz.

B.) Szentírási szöveg: Kivonulás könyve 20,1-17

C.) Bevezetés

1.) A két hagyománygyűjtemény összehasonlítása

Kiv 20,2-17

2 »Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a rabszolgaság házából.

3 Rajtam kívül más istened ne legyen!

4 Ne készíts magadnak faragott képet, és semmiféle képmást arról, ami fenn van az égen, vagy lenn a földön, vagy a föld alatt, a vizekben!

5 Ne imádd ezeket, és ne szolgáld őket, mert én, az Úr, a te Istened erős és féltékeny vagyok, és az atyák vétkét megtorlom gyermekeiken, és azok harmadik és negyedik nemzedékén, akik gyűlölnek engem!

6 De irgalmasságot gyakorlok ezer nemzedéken át azokkal, akik szeretnek engem, és megtartják parancsaimat.

7 Ne vedd hiába az Úr, a te Istened nevét: mert nem hagyja büntetlenül az Úr azt, aki hiába veszi az Úr, az ő Istene nevét!

8 Emlékezzél meg arról, hogy a szombat napját megszenteld!

9 Hat napon dolgozzál, és végezd minden munkádat!

10 A hetedik napon azonban az Úrnak, a te Istenednek szombatja van: semmiféle munkát se végezz azon se te, se fiad, se lányod, se

MTörv 5,6-21

6 `Én, az Úr, vagyok a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom földjéről, a rabszolgaság házából.

7 Rajtam kívül más isteneid ne legyenek.

8 Ne készíts magadnak faragott képet, se hasonmást semmiről, ami fenn az égen vagy lenn a földön van, vagy a föld alatt, a vizekben lakik.

9 Ne imádd, s ne tiszteld ezeket, mert én az Úr, a te Istened, féltékeny Isten vagyok. Megtorlom az atyák gonoszságát fiaikon harmad- és negyedízig, mindazokon, akik gyűlölnek engem,

10 de irgalmasságot gyakorlok sok ezerízig azokkal, akik szeretnek, és megtartják parancsaimat.

11 Ne vedd hiába az Úrnak, a te Istenednek nevét, mert nem marad büntetlen, aki hiába veszi az ő nevét.

12 Figyelj a szombat napjára, hogy megszenteld azt, amint megparancsolta neked az Úr, a te Istened.

13 Hat napon dolgozzál, és végezd minden munkádat,

14 a hetedik nap azonban szombat, azaz nyugalomnap legyen az Úrnak, a te Istenednek tiszteletére. Ne végezz rajta semmiféle munkát,

rabszolgád, se szolgálód, se állatod, se a jövevény, aki a kapuidon belül van!

11 Hat nap alatt alkotta ugyanis az Úr az eget és a földet, a tengert, és mindazt, ami bennük van, a hetedik napon azonban megpihent, azért áldotta meg az Úr a szombat napját, és azért szentelte meg.

12 Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú életű légy azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad majd neked!

13 Ne ölj!

14 Ne paráználkodj!

15 Ne lopj!

16 Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen!

17 Ne kívánd meg felebarátod házát!

Ne kívánd meg feleségét, se rabszolgáját, se rabszolganőjét, se marháját, se szamarát: semmijét se, ami az övé!«

se te, se fiad, se lányod, se rabszolgád, se rabszolganőd, se marhád, se szamarad, se bármi más állatod, se a jövevény, aki kapuidon belül van, hogy nyugodjék rabszolgád és rabszolganőd, éppen úgy, mint te magad. **15** Emlékezzél meg arról, hogy magad is szolga voltál Egyiptomban, s az Úr, a te Istened hozott ki téged onnan erős kézzel és kinyújtott karral; azért parancsolta neked, hogy tartsd meg a szombat napját.

16 Tiszteld atyádat s anyádat, amint megparancsolta neked az Úr, a te Istened, hogy hosszú ideig élj, s jó dolgod legyen azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened ad majd neked.

17 Ne ölj!

18 Ne paráználkodj!

19 Ne lopj!

20 Ne tégy hamis tanúságot felebarátod ellen.

21 Ne kívánd meg felebarátod feleségét, se házát, se mezejét, se rabszolgáját, se rabszolganőjét, se marháját, se szamarát; semmit se, ami az övé.'

A tízparancsolat a Kiv 20,1-17 és MTörv 5,6-21 egész sorát mutatja a tartalmi és formai különbségeknek, egy tudatosan formált teológusi kéz nyomáról árulkodik mindkét gyűjtemény. Így vált a szombat parancsa a két gyűjteményben különböző megfogalmazásúvá: 1. A szombat a teremtés befejezésének ünnepe. Mivel az első teremtéstörténet (Ter 1,1-2.4) szerint Isten hat nap alatt elvégezte a teremtés művét és a hetedik napon megpihent, az embernek is ilyen ritmusban kell élnie. Aki megtartja a szombatot, Isten nyugalmában részesedik (Kiv 20,11).

2. A szombat emlékezés az Egyiptomból való szabadulásra is (MTörv 5,15). Ezt nem emberi erőfeszítés hozta létre, hanem Isten közbejötte valósította meg. Ezzel alapította, szabadította meg Izraelt és örök időkre egybe fogta. A szombatnak kell Isten ezen nagy ajándékát emlékezetben megtartania, megjelenítenie és ünnepelnie. Meg is kell a szombatot tartania mindenkinek: az egész családnak, a szolgáknak, sőt az állatoknak is, hogy a szombati nyugalom által minden teremtmény megérezzen valamit Isten szabadításából.

A tízparancsolat: Isten szava az emberi szóban. Emberi szó, amennyiben a tapasztalat alakította és a későbbiekben leírta, és a Jahvéban való hit formálta; a tízparancsolat nem, mint „szent szöveg" lett megőrizve, hanem újra és újra aktualizálták. De ugyanakkor Isten szava is, mert a Jahvéra való hagyatkozás és a vezetésének megtapasztalása hozta létre.

2.) Gondolatok a szombatról és a szombat szentségéről

a.) A parancs

A szabbat, héber szó, eredetileg „abbahagyni"-t, „elhagyni"-t jelent. Tehát a szombati nap az abbahagyás napja. Ezen a napon az embernek meg kell szakítania a munkát, szabaddá kell válnia a hétköznapi kényszerektől, mindent ott kell hagynia, ami a hétköznapok „mókuskerekében" tartja. A szombati nap szentsége pontosan ezt jelenti. Szent azt jelenti: elkülönített, kiválasztott. A szombati nap kiválasztott idő, kivonni magunkat a megszokott teljesítmény és célorientált tevékenységből, és a megszokásokból, az üdvös megszakítás napja, amely a teljeskörű megszakítással egy teret határol körül Jahvénak.

Különösen fontos a szombat parancsában, hogy nem csak Isten felé tesz jót a megtartásával, hanem jót tesz a szolgákkal, sőt az állatokkal is. Az egész teremtés részesedik az ünnepből. Úr és szolga egyaránt pihennek ezen a napon. Ezen a napon nem hajtják járomba az állatokat, hogy az ember érdekeit szolgálják. Ez a megszakítás maga után vonta aztán a szombat-év gondolatát is, amikor nem vetik be a szántóföldet. A szombat megszakítja az emberi kapcsolatokban

is az erőszakosságot, teret teremt arra, amit a héber Biblia salomnak nevez. A szombat kóstoló a mennyországból.

b.) A parancs alapítása

A szombat tulajdonképpeni jelentése az alapításból következik. És itt a két megfogalmazás nagy különbséget mutat:

A Második Törvénykönyvben a szombat Jahve szabadító tettéből fakadt a kivonuláskor. Mivel az ember rabszolgasága és kizsákmányolása Isten legmélyével ellentétes, kiszabadította népét Egyiptomból; és ezért akar ő ma is minden egyes teremtményt, embert vagy állatot, a hét egy napján szabaddá tenni, amikor nincs elnyomva és szolgaságba kényszerítve, amikor fellélegezhet, egy nap, amelyen Jahve szabadító életakarata teljesen hordozni tudja. A szombat az a nap, amelyen Jahve szabadító akaratára emlékezünk, hogy megszabadultunk a hamis istenektől és a kivonulás szabadsága szabad teret adott. A Második Törvénykönyv a szombattörvény alapításával fel akarja ébreszteni a szociális lelkiismeretet: Hagyjuk magunkat az úrszolga kapcsolatból kiszakadni?

A Kivonulás könyvében a szombat a teremtés művéből fakad; az ember részesedése Isten nagy szombatjában, amikor a teremtés műve befejeződött. Isten szombatja, amikor távolságot nyer művétől, kifejeződése annak, hogy ez a mű, így ahogy van, nagyon jó. Ha mi tehát szombaton ünneplünk, összhangban vagyunk ezzel a teremtésre mondott jóval. És ez azt jelenti, hogy abbahagyjuk a tetteknek és a terveknek a reménytelen kényszerét, nem nekünk kell megteremtenünk a világot, Isten már régen megtette. Megszabadulunk életünk félelmetes aggodalmaitól, amelyben úgy teszünk, mintha minden a mi tetteinktől függne. Belépünk a szombat nyugalmába és örömébe, a lét napjába és nem a birtoklásába és a tettekébe. A teremtéstörténetben Isten megáldja a szombatot és ezzel különösen gyümölcsözővé teszi. A szombat ünneplése különösen gyümölcsözőnek bizonyul életünkben, gyümölcsözőbbnek, mint a saját tetteink.

3.) Szombat Izraelben

Miért teljesen más a zsidók magatartása szombaton, mint nekünk vasárnap? Péntek este egy nagy izraeli szállodában voltunk. A vacsora idejére a hall megtelt ünneplő ruhás zsidó vendégekkel (nagyrészt

ugyanolyan turisták voltak, mint mi). Érezhető volt a frissesség, amit magukkal hoztak. Az asztalok fel voltak díszítve gyertyával, minden asztalon volt egy borosüveg, minden csupa várakozás volt. Először elhangzott a szombat köszöntése, aztán egy korty bor, és aztán következett a vacsora, természetesen egész este ünnepi hangulatban. Volt idejük. Senki nem rohant el valami fontosat elintézni. Egy héttel később, szombat este Jeruzsálemben egy nagy keresztény szállodában voltunk. Itt is összegyűltek a vendégek a vacsorára, de minden olyan megszokott volt: az ételek, a légkör, a hangulat. És noha egy csoport a mise előestéjét ünnepelte, semmi jel nem utalt arra, hogy ez egy különleges nap lenne, vagy várták volna.

Miért kevesebb a mi vasárnapunk, mint a szombat? Miért van a zsidókban, akkor is, ha nem ortodoxok egy más, egy mélyebb kötődésük a szombathoz, mint nekünk a vasárnaphoz?

(Limbeck: Aus Liebe zum Leben 1281)

4.) Szentírási helyek

A szombati nyugalomra vonatkozó szentírási helyek: Kiv 20,8; Kiv 31,12; Kiv 35,1; Lev 23,3; MTörv 5,12; Szám 28,9; Iz 58,13; Jer 17,19; 1 Makk 2,32

5.) Az Ünnep

Mindennek megvan az órája és minden szándéknak a maga ideje az ég alatt. […] Ideje a jajgatásnak és ideje a táncnak. Préd 3,1.4

S táncolt is Dávid - teljes erejéből az Úr előtt, közben egy vászon efód övezte. Így vitte fel Dávid és Izrael háza ujjongás és harsonaszó kíséretében az Úr ládáját. […] Akkor Dávid égő áldozatot és közösségi áldozatot mutatott be az Úr előtt, s mikor készen lett az égő áldozatnak és a közösségi áldozatnak a bemutatásával, megáldotta a népet az Úr nevében. Aztán az egész népnek, Izrael fiai egész seregének, a férfiaknak éppúgy, mint a nőknek, kiosztott egy-egy kenyeret, egy csomó datolyát és egy-egy mazsolás kalácsot. Ezután az egész nép hazament. 2 Sám 6,14-15.17-18

Mi az ünnep? Valami más. Valami, ami eltér a megszokottól, valami rendkívüli: csoda.

Vannak ünnepek az egyén életében, egy nép, egy ország életében, és vannak vallási ünnepek. Hogy az ünnep valóban ünnep-e, s nem csak hajcihő, nem az dönti el, hogy mekkora tömegeket mozgat meg, hanem hogy mennyire tud kiemelni a köznapi létezésből, milyen mértékben kapcsol össze egy magasabbrendű létezéssel, a természetfelettivel. Csakis ez az istenivel való összekapcsolódás teszi az egyébként lehetetlent lehetségessé: arra a szintre emeli fel, ahol minden olyan, „mint az első napon" (vagyis a teremtéskor), sugárzó, új és előszöri és a résztvevő maga is a teremtés részesévé válik.

Tehát az ünnepben mindaddig, míg valódi ünnep, megvan valami a teremtésből.

Az ünnep lényegéhez tartozik a nyugalom (a teremtés hetedik napja). Mihelyt a természet jelei, a hagyomány és a szokás emlékezetbe idézi, az ember mindig újra képessé válik arra, hogy egy nem szokványos lét és teremtés részesévé legyen. Idő és ember ünnepivé válik, ÉS MEGÚJUL A FÖLD ARCA Zsolt 104,30.

Ünnepelni annyit jelent, mint ritmikusan visszatérő időközökben nyitott szeműve válni és ebben az állapotban közvetlenül szembetalálkozni azokkal a magasabbrendű valóságokkal, amelyeken egész létezésünk alapszik. - Ünnepelni annyi, mint visszatérni a bűnbeesés előtti, paradicsomi állapotba, amikor még nem hangzott el: „Arcod verítékével eszed kenyeredet." (Ter 3,19)

6.) Ne ölj

Vegyünk egy példát a „második tábláról" is és dolgozzuk fel azt. A parancs alkalmazási érvényességnek kérdése: A figyelmunket irányítsuk még egyszer az erkölcsi parancsok közötti összefüggésekre egyrészt, másrészt az Isten által lehetővé tett élet megtapasztalására.

Mit tilt a „Ne ölj!" parancs? Mit nem? A tízparancsolat utasítása megválaszolatlanul hagyja ezt a kérdést. Mert aki így kérdez, az az erkölcsi utasítás alkalmazási érvényességét körül akarja határolni, és ezzel nagy részben ki akarja magát vonni az élet iránti felelősség alól, amit a parancs kifejez. A specifikus erkölcsi utasítás pontosan az, hogy a követelésének alkalmazási érvényessége nyitott maradjon, és ezáltal az emberi lelkiismeretre apellál. Egészen más a bűnetőjogi rendelkezés. Az nem a lelkiismeretre apellál, hanem kazuisztikusan

megállapítja mi tényállás, milyen feltételek mellett milyen bűntetést von maga után. Így leírja például a Szám 35,20-30 egy konkrét agyonütés esetét; kazuisztikusan megállapítja hogyan kezeljék a gyilkosságot és hogy nem. A bűntetőjogi rendelkezés ismérvei mások, mint a lelkiismereti „Ne”, hanem kazuisztikus „ha ...akkor”. A „Ne ölj” tiltás felülírja a bűntetőjogi megengedést. Amikor bibliai történetben Nábotot „legálisan” meggyilkoltatja Áháb király, feleségével Jezabellel összejátszva (1 Kir 21) drasztikusan világossá teszi ezt.

Dehát akkor mi az alkalmazási érvényessége ennek a tiltásnak: „Ne ölj”? Meddig terjed a követelés? Ha a tiltás a lelkiismeret tiltakozására apellál, a válasz attól függ, hogy mihez igazítom a lelkiismeretem. Ezért ne csodálkozzunk azon, hogy a kérdés Izrael története során nagy pályát tett meg és különböző válaszok születtek rá. Nem abszolut érinthetetlen például a Kiv 21,22-ben a születendő élet, a Kiv 21,20-ban a rabszolgák élete, vagy a MTörv 7,1-4-ben az ellenség élete. A bibliában egy fejlődést állapíthatunk meg ebben, a belátás addig megy, hogy már a puszta harag vagy egy ember nevetségessé tevése annyi, mintha ölne (Mt 5,21). Végezetül a parancsok értelmezése közötti különbség az Isten-képből ered, akihez én a lelkiismeretem igazítom. Szűken vett értelemben Isten csak az élet Istene? Tehát akkor például csak az izraeliek életét akarja, az egyiptomiakét nem? Jahvén elgondolkodva, aki Izraelt a rabszolgaságból kiszabadította és utána gondolva a további tapasztalatoknak ezzel az Istennel, Izrael lassan-lassan felfedezi, hogy Isten mindenkinek az életét akarja, a bűnösét is, a rend megszegőjét is. A Jahvéban való hit elvezet annak belátására, hogy tulajdonképpen nincs értéktelen élet.

7.) ***1. Kép:*** *A törvény kihirdetése a Sínai-hegyen*

8.) ***2. Kép:*** *Mózes bemutatja Isten törvényének két kőtábláját*

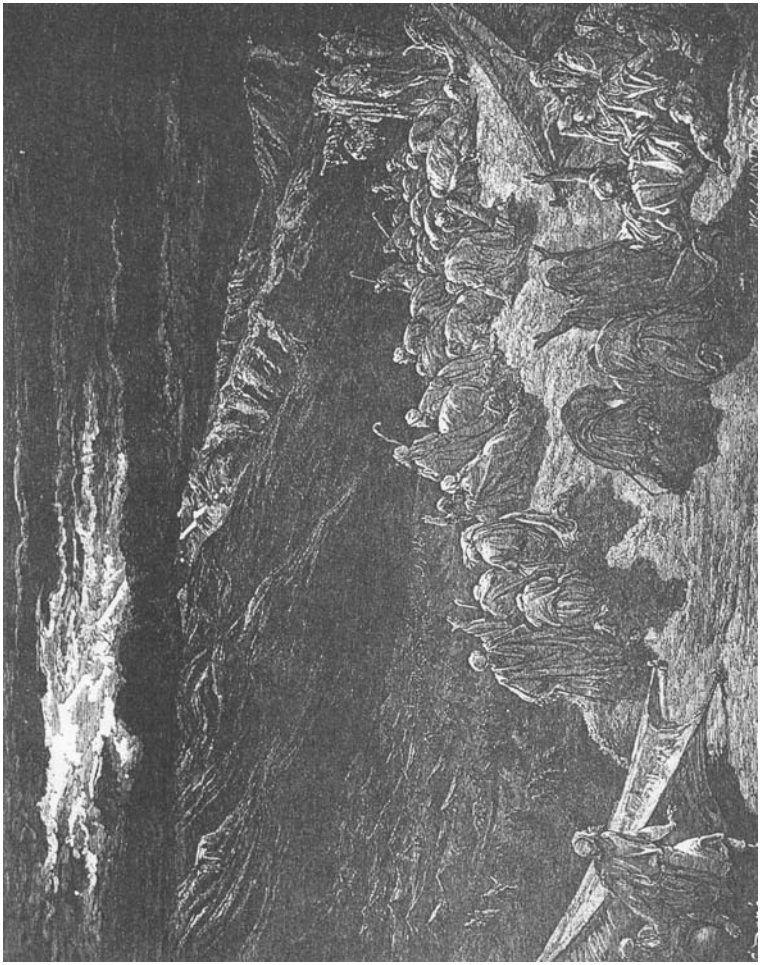

*9.) **Ének:***

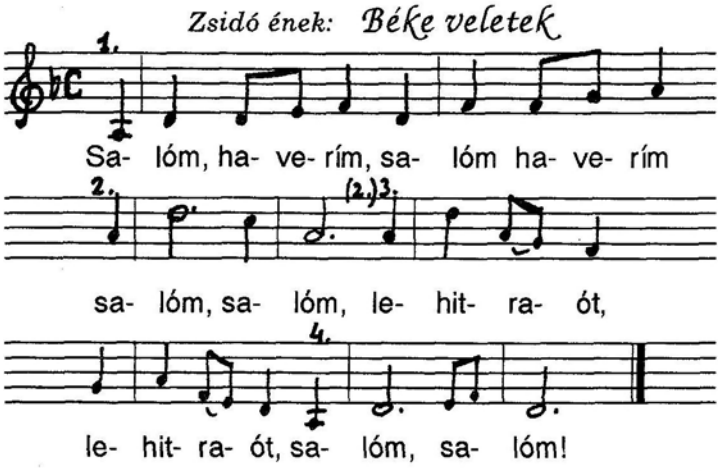

Béke [veletek], testvérek, béke, testvérek
Béke, béke, a viszontlátásra!
A viszontlátásra, béke, béke!

D.) Óravázlat

Feladat	*Módszer*	*Eszközök, időtartam*
1. Ének: Salóm, haverim	ének kottából	Bevezetés 9. 5 perc
2. Bevezető képmeditáció Mózesről a Sínai-hegyen ➤ A törvény kihirdetése a Sínai-hegyen ➤ Mózes bemutatja Isten törvényének két kőtábláját, Lásd Bevezetés 7. 8.	csoportos beszélgetés az óravezető irányításával	15 perc

Feladat	*Módszer*	*Eszközök, időtartam*
3. A tízparancsolat - Isten szava az emberi szóban A tízparancsolat eredetének kérdése: A Kiv 20,1-17 szövegének megfogalmazása visszavezethető-e a Sínai-hegyig? A Kiv 20,1-17 szövegének és a szövegkörnyezetnek vizsgálata egyéni munkával és csoportos megbeszéléssel a következő kérdések alapján: ➤ Milyen utalások vannak a szövegben a tízparancsolat címzettjeinek élethelyzetére (pusztai félnomádoknak szól)? ➤ Egyöntetű-e a szöveg, vagy egyenetlenségeket mutat, amely egy hosszabb áthagyományozásra utal? ➤ Besorolható-e a tízparancsolat az eredeti Isten-megjelenések sorába? Törés nélküli az átmenet a két szövegfajta között? Az óravezető kiegészíti a tízparancsról való hallgatás és a szombat alapításáról szóló gondolatokkal, lásd Alapgondolat.	egyéni, írásbeli munka, utána csoportos beszélgetés az óravezető irányításával	szentírási szöveg tábla, kréta, jegyzetfüzet, ceruza 20 perc
4. A tízparancsolat két megfogalmazásának összehasonlítása Kiv 20,1-17, MTörv 5-26 ➤ A két megfogalmazás tartalmi és formai különbségeinek megkeresése Az óravezető kiegészíti a Bevezetés 1. alapján.	egyéni, írásbeli munka, utána csoportos megbeszélés az óravezető irányításával	táblázat Bevezetés 1. 20 perc
5. Gondolatok a szombatról és a szombat szentségéről A zsidó szombat és a keresztény vasárnap összehangolása: ➤ Impulzus a beszélgetés megindításához: „Szombat Izraelben” lásd Bevezetés 3. ➤ Gondolatcsere a mi vasárnap-problematikánkról	csoportos beszélgetés	

Feladat	*Módszer*	*Eszközök, időtartam*
Szövegmunka két lépésben: ➤ A parancs tartalma és célja: Páros és csoportos beszélgetés a következő kérdésekről: Mi következik a Kiv 20,8-10 és a MTörv 5,12-14, a szombat parancsának tartalma után? Kinek van címezve a parancs? Mit kell és mit nem kell tennie? Mi a szombat parancsának sajátos célja? lásd Bevezetés 2/a.	Páros beszélgetés majd csoportos beszélgetés az óravezető irányításával	szentírási szövegek, jegyzetfüzet, ceruza 10 perc
➤ A parancs alapítása: Páros és csoportos beszélgetés a következő kérdésekről: Milyen alapítási különbségek vannak a Kiv 20, 11 és a MTörv 5,15 a szombat parancsában és mi az egyes alapítások sajátsága? Mit jelentenek az egyes alapítások a szombati parancs egészének megértésében? A szombat parancsának alapítása segít-e bennünket abban, hogy megértsük Jézus szombati tetteit, pl. hogy szombaton embereket szabadított meg a betegségükből, és helyre állította a teremtést? Lásd Bevezetés 2/b	Páros beszélgetés majd csoportos beszélgetés az óravezető irányításával	táblázat, Bevezetés 3. jegyzetfüzet, ceruza 10 perc
6. Ne ölj		
Bevezető beszélgetés Mit tilt a „ne ölj” parancs? És mit nem? A parancs hatálya alá tartozik-e a halálbüntetés vagy a katonai szolgálat vagy az abortusz?	csoportos beszélgetés az óravezető irányításával	Szentírás, tábla, kréta, jegyzetfüzet, ceruza, 10 perc
Hasonlítsuk össze az erkölcsi utasítást a büntetőjogi rendelkezéssel: ➤ Olvassuk el a Szám 35,20-30-t ➤ Miben különbözik a „Ne ölj” tiltás a büntetőjogi rendelkezéstől? ➤ A különbség konkretizálására a vezető felolvassa Nábot szőlőjének történetét (1 Kir 21)		20 perc

Feladat	*Módszer*	*Eszközök, időtartam*
➤ A különbség konkretizálására a vezető felolvassa Nábot szőlőjének történetét (1 Kir 21) ➤ A kérdés újra elővétele: Meddig terjed az erkölcsi parancs követelése? Mit tilt, és mit nem? A kritériumok kidolgozása, döntés a parancs követeléséről a különböző bibliai válaszok alapján: Egyfelől a résztvevők elolvassák a Kiv 21,20, a Kiv 21,22-24 és MTörv 7,1-4-t, másfelől a Mt 5,21-t ➤ Melyek azok az ószövetségi helyek, amelyek szerint a „ne ölj" parancs nem védi abszolút értelemben az élet? Hogyan magyarázza Jézus a parancs kötelezését? Honnan származik az értelmezés különbsége? ➤ Az utolsó kérésre adott válasz elmélyítése az óravezető által: A parancs követelésének kritériuma az Isten-kép; Jahve életakarása , mint a parancs hatótávolságának mértéke. Lásd Bevezetés 6.		
7.) Befejező elmélkedés Kérdések az egyéni elmélkedéshez: ➤ Meg tudom ünnepelni az Úr napját? ➤ Van rá időm? ➤ Tulajdonképpen képes vagyok erre a nagy lélegzetvételre? ➤ Ki tudom-e oltani magamban mindazt, ami hét közben űz és kerget, és pillanatról pillanatra elveszi tőlem az élet tejességének érzését? ➤ Engedek-e másoknak szabad teret magam körül erre a nagy fellélegzésre? ➤ Mit teszek azért, hogy a meggyötörteknek is ünnep legyen ez a nap? ➤ Van számukra időm? Az óravezető befejező gondolatai, lásd Bevezetés 5. **6.) Befejező ének: Salom haverim**	egyéni átgondolás, utána kötetlen ima: könyörgés, bűnbánat, hálaadás, ahogy adódik	kotta, gyertya, gyufa, jegyzetfüzet, ceruza 10 perc